

naujasis nusaviniimas: šikart – valstybės

Išties jau nebesitikima, jog naujosios, o dabartinėmis sąlygomis ir ilgiau gyvuojančios valstybės atliks didžiumą tų funkcijų, kurios kadaise laikytos nacionalinių valstybių biurokratijų *raison d'être*. Labiausiai krintanti į akį funkcija, kurią liovėsi vykdyti tradicinė valstybė ar kuri buvo išplėta iš jos rėnkų, – tai palaikymas tos „dinamiškos pusiausvyros“, kurią Castoriadis aprašo kaip „apytikrą vartojimo didėjimo ir produktyvumo kilimo lygį“. Ši užduotis vertė suverenias valstybes įvairiu laiku įvedinėti tai importo, tai eksporto draudimus, rėsti muitinių barjerus ar Keyneso stiliumi valstybiškai skatinti vidaus paklausą⁹. Jokia šios „dinaminės pusiausvyros“ kontrolė šiuo metu nebeįmanoma: didžioji dauguma visais kitais atžvilgiais suverenių (tikslia tvarkos palaikymo prasme) valstybių nebeturi nei priemonių, nei ambicijų šitai daryti. Nepaprastai sunku yra išlaikyti patį skirtumą tarp vidaus ir globalinės rinkos, arba bendresniają prasme – tarp „vidaus“ ir „išorės“, nebent tik pačia siauriausia „teritorijos ir gyventojų kontrolės“ prasme.

Visos trys suvereniteto kojos jau suskaldytos. Be abejonės, labiausiai paveikė ekonomikos kojos sutraiskymas. Besivadovaujancios vien politiškai nusakomais jų suve-

⁹ Žr. Cornelius Castoriadis, „La crise de sociétés occidentales“. In *La montée de l'insignifiance*. – Paris: Seuil, 1996, pp. 14-15.

reniai valdžiai priklausancioje teritorijoje gyvenančių žmonių interesais, neįstengdamos subalansuoti sąskaitų, nacionalinės valstybės vis labiau tampa vykdančiomis ir įgaliotomis atstovėmis tų jėgų, kurių jos jau nebesitiki politiškai kontroliuoti. Kandžia radikalaus Lotynų Amerikos politikos analitiko nuomone, dėl visų tariamai „nacionalinių“ ekonomikų naujojo „aktyvumo“ ir dėl jų veikimo erdvės efemerškumo, neačiuopiamumo ir neteritoriskumo globalinės finansų rinkos „primeta pasauliui savus įstatymus ir priesakus.“ Globalizacija“ iš esmės yra tik totalitarinis jų logikos išplitimas visose gyvenimo srityse“. Valstybės neturi pakankamai išgalių ar laisvės manevruoti, kad galėtų atlaikyti spaudimą, nes „užtenka kelių minučių, kad įmonės ir pačios valstybės žlugtų“:

Globalizacijos kabarete valstybė atlieka striptizą ir pasirodymo pabaigoje paliekama vien tik su pačiais būtiniaisiais dalykais – su savomis represinėmis galiomis. Materialinis pagrindas suardytas, suverenitetas ir nepriklausomybė panaikinta, politinė klasė išbraukta – tad nacionalinė valstybė tampa paprasta megakompanijų apsaugos tarnyba... Naujesiems pasaulio šeiminkams nebėra reikalo tiesiogiai valdyti. Nacionalinės vyriausybės įpareigojamos administruoti reikalus jų naudai¹⁰.

¹⁰ Žr. „Sept pièces du puzzle néolibéral: la quatrième guerre mondiale a commencé“. In *Le monde diplomatique*, August 1997, pp. 4-5. Straipsnis parašytas „Sous-Com-mandant Marcos“; jis atkeliavo iš valstiečių sukilimo rajono Meksikoje, Čiape.

Dėl neriboto ir nesustabdomo laisvosios prekybos taisyklių plitimo ir daugiausia dėl laisvo kapitalo bei finansų judėjimo „ekonomika“ vis labiau išlaisvinama iš politinės kontrolės; ir išties pirminė termino „ekonomika“ prasmė reiškia „nepolitiškumo sritį“. Tikimasi, jog to, kas beliko iš politikos, turi imtis valstybė, tačiau valstybei neleidžiama liesti nieko, kas susiję su ekonominiu gyvenimu: visus tokio pobūdžio veiksmus pasitiks staigus, nirtulingas baudžiamasis pasaulio rinkų atsakas. Valstybės ekonominį bejėgiškumą dabartinės vyriausybės komandos siaubui galima akivaizdžiai dar kartą pademonstruoti tokiu pavyzdžiu. René Passet pateiktais apskaičiavimais¹¹, grynai spekuliacinių valiutinių operacijų apimtis siekia 1 300 mlrd. JAV dolerių per dieną – tai penkiasdešimt kartų daugiau nei prekių mainų apimtis ir beveik lygu 1 500 mlrd. JAV dolerių sumai, t. y. visų „nacionalinių bankų“ visiems rezervams. Passet daro išvadą, jog „jokia valstybė negali ilgiau kaip keletą dienų priešintis spekuliaciniam „rinkų“ spaudimui“.

Vienintelis ekonominis uždavinys, kurio leidžiama imtis valstybei ir tikimasi ją tai darysiant, – užtikrinti „subalansuotą biudžetą“ valdant ir prižiūrint vietinių spaudimą, kad valstybė energingiau kištųsi į verslo rei-

¹¹ Žr. René Passet. „Ces promesses de technologies de l'immatériel“. In *Le monde diplomatique*, July 1997, p. 26.

kalus ir gintų gyventojus nuo dar blogesnių rinkos anarchijos pasekmių. Jeanas Paulis Fitoussi neseniai nurodė, jog

Tokios programos, deja, neįmanoma įgyvendinti tol, kol ekonomika vienaip ar kitaip nepašalinama iš politikos lauko. Finansų ministerija iš tikrųjų tebėra būtina blogybė, tačiau idealiu atveju reiktų atsikratyti ekonomikos reikalų ministerijos (tai yra ekonomikos valdymo). Kitaip tariant, iš vyriausybės turi būti atimta atsakomybė už makroekonominę politiką¹².

Priešingai dažnai kartojamoms nuomonėms (jos dėl to netampa teisingesnės), nėra nei loginio, nei pragmatinio priestaravimo tarp kapitalo igyto naujojo eksteriorialumo (visiško finansų srityje, beveik visiško prekybos srityje ir gerokai pasistūmėjusio pramoninės gamybos srityje) ir naujų, silpnų, bejėgiškų suverenių valstybių gausėjimo. Skubėjimas pjaustinėti vis naujus ir vis silpnesnius bei skurdesnius „politiškai nepriklausomus“ teritorinius darinius nepriestaroja ekonomikai būdingoms globalizuojančioms tendencijoms; politinė fragmentacija nėra koks „pagalių kišimas į ratus“ iškilančiai „pasaulio visuomenei“, kurią saisto laisva informacijos apykaita. Priešingai – atrodo, jog visų ekonomikos aspektų „globalizavimas“ ir tai, kad iš naujo

¹² Žr. Jean-Paul Fitoussi. „Europe: le commencement d'une aventure“. In *Le monde*, 29 August 1997.

pabrėžiamas „teritorinis principas“, yra tarpusavy labai susiję, vienas kitą sąlygojantys ir stiprinantys procesai.

Globalinių finansų, prekybos ir informacijos industrijos judėjimo laisvė ir jų neribojama laisvė siekti savų tikslų priklauso nuo pasaulio scenos politinio fragmentavimo – jos *morcellement*. Galima sakyti, kad visiems šiose trijose ekonomikos srityse vykstantiems procesams nepaprastai naudingos „silpnos valstybės“ – valstybės, kurios yra *silpnos*, tačiau *tebėra* valstybės. Tarpvalstybinės, viršvietinės institucijos, kurios buvo įkurtos ir kurioms leista veikti pritarus globaliniam kapitalui, sąmoningai ar nesąmoningai sutartinai spaudžia visas savo nares bei nepriklausomas valstybes sistemingai naikinti viską, kas tik galėtų sulaikyti ar sulėtinti laisvą kapitalo judėjimą ir apriboti rinkos laisvę. Išankstinė, nuolankiai išpildoma sąlyga norint gauti pasaulio bankų ir valiutos fondų finansinę paramą – kuo plačiau atverti vartus ir išmesti iš galvos visas mintis apie savarankišką ekonominę politiką. Silpnos valstybės ir yra tai, ko reikia Naujajai pasaulio tvarkai, kuri pernelyg dažnai įtartinai panaši į naują pasaulio *sumaištį*, kad galėtų save palaikyti ir stiprinti. Silpnas kvazivalstybes nesunku priversti vaidinti (naujingą) vietinių policijos nuovadų vaidmenį; jos užtikrina tą truputį tvarkos, kuri reikalinga verslo reikalams tvarkyti, tačiau nebereikia bijoti, kad jos pajėgs kaip nors veiksmingai apriboti globalinių kompanijų laisvę.

Ekonomikos atskyrimas nuo politikos ir tai, kad politika negali reguliuoti ekonomikos ir ją kištis, atėmė iš politikos veiksmingo veikimo galią – šitai pranašauja daug didesnius pokyčius, ne vien socialinės galios perskirstymą. Clausas Offe nurodo, kad pats politinis veikimas – „sugebėjimas daryti kolektyviai įpareigojančius pasirinkimus ir įgyvendinti pasirinkimą“ – tapo problema. „Užuot klausę, ką reikia daryti, galėtume pradėti panagrinėti, ar besama to kažko, galinčio padaryti, kas reikalinga.“ Kadangi „sienos tapo pralaidžios“ (suprantama, labai selektyviai), tai ir „suverenitetai tapo nominalūs, valdžia – anoniminė, o jos vieta – tuščia“. Kol kas mes dar toli nuo galutinio paskirties taško, tačiau procesas, atrodo, nesustabdomas. „Vyrų jantį modelį galima apibūdinti kaip „stabdžių atleidimą“: dereguliacija, liberalizavimas, lankstumas, didėjantis takumas, sandorių finansų ir darbo jėgos rinkose lengvinimas, mokesčių naštos mažinimas, etc.“¹³ Juo nuosekliau šis modelis diegiamas, juo mažiau valdžios lieka rankose tų, kurie jį palaiko; o išgalių sparčiai netenkanti institucija ir nebegali nuo jo atsitraukti, net jei to norėtų ar būtų verčiama tai daryti.

Viena svarbiausių pasekmių, kurią sukelia naujoji globalinė judėjimo laisvė, yra ta, kad darosi vis sunkiau,

¹³ Žr. Claus Offe. *Modernity and the State: East, West*. – Cambridge: Polity Press, 1996, pp. vii, ix, 37.

o gal jau apskritai neįmanoma socialines problemas paverti efektyviais kolektyviniais veiksmais.

pasaulinė mobilumo hierarchija

Prisiminkime dar kartą, į ką prieš daugelį metų yra atkreipęs dėmesį savo novatoriškoje studijoje *Biurokratijos fenomenas* Michelis Crozier: visoks valdymas grindžiamas iš esmės ta pačia strategija – valdantiejiems palikti kuo daugiau manevravimo laiko bei laisvės ir sykiu kuo griežčiau riboti valdomųjų sprendimų laisvę.

Šią strategiją kadaise sėkmingai taikė valstybių vyriausybės, tačiau dabar ji jau taikoma pačioms vyriausybėms. Siuo metu „rinkų“ elgesys, pirmiausia pasaulio finansų, yra pagrindinis netikėtumų ir netikrumo šaltinis. Tad nesunku suvokti, jog teritorinių „silpnų valstybių“ pakeitimas kokia nors pasauline įstatymus leidžiančia ir teisėtvarką palaikančia valdžia kenktų „pasaulio rinkų“ interesams. Taip pat lengva numanyti, jog politinė fragmentacija ir ekonominė globalizacija toli gražu neprieštarauja viena kitai ir nekariauja viena su kita, o yra artimos sąjungininkės ir bičiulės sąmokslininkės.

Integracija ir susiskaidymas, globalizacija ir dalijimasis į teritorijas yra *vienas kita papildantys procesai*. Tiksliau kalbant, tai dvi vieno proceso pusės. Tas procesas – tai

pasauliniu mastu vykstantis suverenumo, veikimo galios ir laisvės persikirstymas, kurį įžiebė (tik jokių būdu nenulėmė) esminis greičio technologijos šuolis. Sintezės ir išsiskaidymo, integracijos ir suirimo sutapimas bei susipynimas nėra joks atsitiktinumas, juolab neįmanoma šių procesų apgręžti.

Kaip tik dėl šių iš pirmo žvilgsnio priešingų tendencijų – jas sukėlė naujoji judėjimo laisvė – sutapimo ir susipynimo vadinamieji „globalizuojantys“ procesai ataidi įvairiais privilegijų ir netekčių, turto ir skurdo, išgalių ir nepajėgumo, galios ir bejėgystės, laisvės ir suvaržymų persikirstymo pavidalais. Šiandien esame liudininkai pasaulinio masto *persistruksniaavimo proceso*, kuriam vykstant susidaro nauja pasaulinė socialinė kultūrinė hierarchija.

Tariami suverenitetai, teritorijų padalijimai ir tapatumų atskyrimai, kuriuos skatina ir kuriems „privalejiama“ įdaguoja rinkų ir informacijos globalizavimas, nėra lygių partnerių įvairovės atspindys. Tai, kas vieniems yra laisvas pasirinkimas, ant kitų krinta kaip žiauri lematis. O kadangi tų „kitų“ nepaliaujamai daugėja ir jie grimzta į vis gilesnę prošvaisčių neturincio egzistavimo keliamą nevilgtį, galima kalbėti apie „*globalizaciją*“ (vykęs Rolando Robertsono terminas, išreiškiantis nesuardomą „globalizuojancio“ ir „lokalizuojancio“ spaudimo vienybę, – šis fenomenas kaip tik ir nutylimas

šališkoje globalizacijos sąvokoje). Ją galima apibrėžti kaip kapitalo, finansų ir visų kitų pasirinkimo bei efektyvaus veikimo išteklių kaupimą, o kartu – gal net pirmiausia – ir kaip judėjimo ir veikimo *laisvės kaupimą* (šios dvi laisvės visų praktinių tikslų atžvilgiu tapo sinonimiškos).

Komentuodamas paskutinius Jungtinių Tautų *Ataskaitas apie žmonijos raidą (Human Development Report)* paskelbtus duomenis, iš kurių aiškėja, kad bendras 358 „pasaulio milijardierių“ turtas prilygsta 2,3 mlrd. vargingiausiųjų (45 procentai pasaulio gyventojų) pajamoms, Victoras Keeganas¹⁴ šiuo metu vykstantį pasaulio išteklių permaišymą pavadino „nauja paplėtės plėšikavimo forma“. Išties tik 22 procentai viso pasaulio turto priklauso vadinamosioms „besivystančioms šalims“, kuriose gyvena apie 80 procentų pasaulio gyventojų. Ir tai vis dėlto jokių būdu nėra dabar vykstančios polarizacijos riba, kadangi vargingiesiems skiriama pasaulio *visuminių pajamų* dalis yra dar mažesnė: 1991 metais 85 procentai pasaulio gyventojų gavo tik 15 procentų visų pajamų. Tad nekeista, kad visiškai menki 2,3 procento pasaulio turto, tekusio 20 procentų vargingiausių šalių prieš trisdešimt metų, šiuo metu dar sumažėjo iki 1,4 procento.

¹⁴ Žr. Victor Keegan. „Highway robbery by the super-rich“. In *The Guardian*, 22 July 1996.

Aiškiai matyti, jog ir pasaulinis komunikacijų tinklas, paskelbtas vartais į naują, iki šiol negirdėtą laisvę ir, svarbiausia, technologiniu neišvengiamos lygybės pagrindu, naudojamas labai selektyviai; tai tiesiog siauras plyšys storoje sienoje, o ne vartai. Tik nedaugelis (ir vis mažiau) gauna leidimus įeiti. „Šiomis dienomis visi kompiuteriai Trečiajam pasauliui daro tik vieną dalyką – vis stropiau rašo šio pasaulio nuosmukio kroniką“, – sako Keeganas. Ir dar išvadą: „Jei (kaip pažymėjo vienas amerikiečių kritikas) 358 įveikę save nuspręstų pasilikti sau tik po kokius 5 mln. JAV dolerių, o likusius išdalintų, tai jie faktiškai padvigubintų metines beveik pusės Žemės gyventojų pajamas. Ir pražyštų kuolai“.

Johnas Kavanaghas iš Vašingtono Politinių tyrimų instituto rašo:

Globalizacija patiems turtingiausiems suteikė daugiau galimybių nepalyginti greičiau kalti pinigus. Tie žmonės pasinaudojo naujausia technologija, kad galėtų nepaprastai greitai aplink žemės rutulį varinėti didžiules pinigų sumas ir dar našiau spekuliuoti.

Nelaimėi, technologija nedaro jokio poveikio pasaulio vargingųjų gyvenimui. Faktiškai globalizacija yra paradoksas: mažai grupei teikdama labai daug, ji atstumia ir marginalizuoja du trečdalius pasaulio gyventojų¹⁵.

¹⁵ Cituota pagal: Graham Balls ir Milly Jenkins. „Too much for them, not enough for us“. In *Independent on Sunday*, 21 July 1996.

Pasak folkloro, būdingo naujajai „apsviestųjų klasių“ kartai, kuri subrendo naujajame, šauniajame, monetaristiniame nomadinio kapitalo pasaulyje, atvėrus šliuzus ir išsprogdinus visas valstybės palaikomas užtvankas, pasaulis taptų visiems laisva vieta. Pasak tokių folklorinių įsitikinimų, laisvė (pirmiausia prekybos ir kapitalo judėjimo) esanti šiltnamio, kuriame turtas auga greičiau nei kada nors anksčiau, o gausėjant turto, daugiau jo teksių visiems.

Pasaulio vargšai – nesvarbu, senieji ar naujieji, gimę vargšais ar padaryti jais kompiuterių – vargiai šiame tautosakiniam pramane atpažintų savo padėtį. Pati *media* yra žinia; ir *media*, per kurią įtvirtinama pasaulinė rinka, ne palengvina, o priešingai – užkerta kelią žadėtajam turto „nutekėjimo“ efektui. Naujieji turtai gimsta, išauša ir suklesti virtualioje tikrovėje, kuri yra kruopščiai atskirta nuo senamadiškų ir neįmantrių vargšų realijų. Turto kūrimas yra pakeliui į galutinį išsivysinimą iš amžinų – varžančių ir erzinančių – sąsajų su daiktų gamyba, medžiagų perdirtimu, darbo vietų kūrimu ir žmonių valdymu. Seniesiems turčiams buvo reikalingi vargšai, kad padarytų juos turčiais ir išlaikytų. Ši priklausomybė visais laikais švelnino interesų konfliktą ir skatino stengtis, kad ir menkai, rūpintis vargšais. Naujiesiems turčiams vargšai jau nebereikalingi. Visiškos laisvės palaima pagaliau yra visiškai artti.

Laisvos prekybos pažadų melas gerai paslėptas; atskaitose, atkeliaujančiose iš tų šalių, kurioms tenka priimti „globalizaciją“, sunku išvelgti ryšį tarp „ivietintosios“ daugumos didėjančio skurdo bei nevilties ir naujųjų mobiliosios mažumos laisvų. Priešingai – atrodo, jog šie du reiškiniai priklauso skirtingiems pasauliams ir kiekvienam jų būdingos visiškai kitokios priežastys. Iš ataskaitų niekada nepavyks suvokti, jog greitas praturtėjimas ir greitas nusikurdimas kyla iš tos pačios šaknies; jog vargšų „ivietinimas“ yra teisėta „globalizacijos“ spaudimų išdava, kaip ir naujosios neribotos laisvės tu, kuriems pasisekė (iš sociologinių holokausto ir kitų genocidų tyrinėjimų niekam niekad nepavyktų suprasti, jog tie dalykai moderniajai visuomenei „savi“ lygiai kaip ir ekonominė, technologinė, mokslinė ar gyvenimo standartų pažanga).

Ryszardas Kapuściński, vienas didžiausių šiuolaikinės gyvenenos kronikininku, neseniai paaiškino, jog šitai nuslepama trimis tarpusavy susijusiais būdais, kuriuos nuosekliai taiko žiniasklaida, vadovaujanti proginiam karnavališkam publikos domėjimuisi „pasaulio vargingųjų“ padėtimi¹⁶.

Pirma, naujienos apie badą – be abejonės, paskutinė likusi priežastis sutrikdyti kasdienį abejingumą –

¹⁶ Žr. Ryszard Kapuściński. *Lapidarium III*. – Warszawa, 1996.

paprastai pateikiamos pabrėžtinai primenant, kad tie tolimi kraštai, kur „TV ekrane matomi“ žmonės miršta iš bado ar nuo ligų, yra tėvynė ir „Azijos tigrai“, kurie yra puikus pavyzdys, ką galima laimėti su nauja vaizduote ir šauniai tvarkant reikalus. Nieko nereikia, jėg visi tie „tigrai“ sudaro ne daugiau kaip 1 procentą vien tik Azijos gyventojų. Jais norima parodyti tai, ką reiškėjo įrodyti – kad tokia apgailėtina alkanųjų ir ištižėlių padėtis yra jų pačių *sui generis* pasirinkimas: esama alternatyvų ir jos ranka pasiekiamos, tačiau jomis nepasinaudojama, nes stokojama darbštumo ar ryžto. Tikroji žinia – vargingieji patys atsako už savo likimą; jie galėjo, kaip kad padarė „tigrai“, rinktis lengvą grobį, kuris neturi nieko bendra su tigrų apetitu.

Antra, naujienos taip surašomos ir pateikiamos, kad skurdo bei nepriteklių problema atrodytų vien bado klausimas. Šita gudrybė padeda vienu šūviu nušauti du žuikius: sumažinamas tikrasis skurdo mastas (800 mln. žmonių nuolat badauja, tačiau apie 4 milijardai – du trečdaliai pasaulio žmonių – gyvena skurde), tad uždavins būna tik toks: surasti maisto badaujantiems. Tačiau, kaip nurodo Kapučiūskis, toks skurdo problemos pateikimas (pavyzdinis šiuo atžvilgiu yra nesenas *The Economist* numeris, kuriame pasaulio skurdo analizė pavadinta „Kaip pamaitinti pasaulį“) „baisiai sumenkina, o iš esmės paneigia visavertį žmoniškumą tų žmo-

nių, kuriems mes tariamai norime padėti“. Sulyginimas „skurdas=badas“ nuslepia daugybę kitų sudėtingų skurdo aspektų – „siaubingas gyvenimo sąlygas, ligas, nerastingumą, agresyvumą, šeimų irimą, socialinių saitų silpnėjimą, ateities nebuvimą ir neproduktyvumą“, – o šitų bėdų neįmanoma išgydyti baityminiais sausainiais ir pieno milteliais. Kapučiūskis prisimena stebėjėsis, kad bastydami po Afrikos miestelius ir kaimus, sutikdavęs vaikų, „kurie prašydavo maņes ne duonos, vandens, šokolado ar žaislų, o šratinukų, kadangi jie ėjo į mokyklą ir neturėjo kuo rašyti per pamokas“.

Pridurkime, kad žiniasklaidos pateikiamuose baiduose bado vaizduose rūpestingai išvengiama visų asociacijų su darbo ir darbo vietų sunaikinimu (tai yra su globalinėmis vietinio skurdo priežastimis). Rodomi badaujantys žmonės, tačiau kad ir kaip žiūrovai stebilytų, jie paveikslėlyje neišvys nė menkausio įnagio, ariamos žemės lopi-nėlio ar galvijo, ir niekas negirdi apie tai jokių užuominų. Lyg nebūtų jokio ryšio tarp tuščių rutiniškų įkalbinėjimų „stokis ir padaryk pats“, skirtų vargšams pasaulyje, kuriam jau nebereikia darbo jėgos, aišku, ne tuose kraštuose, kur iš ekrano žiūri badaujantys žmonės, ir padėties tu, kurių užgniaužtas moralinis impulsas prasiveržia kar-navališka „labdaros muge“. Turtai yra globalūs, o skurdas – lokalus, bet tarp jų nėra jokio priežastinio ryšio, bent jau spektaklyje apie maitinamuosius ir maitinimą.

Victoras Hugo leido vienam savo herojų Enjolras prieš pat mirtį ant vienos iš daugelio devyniolikto amžiaus barikadų išgesingai sušukti: „Dvidešimtas amžius bus laimingas“. O atsitiko taip, – aiškina René Passet, – kad „tos pačios dematerializavimo technologijos, kurios palaikė šį pažadą, tuo pat metu ji ir neigė“, ypač „sujungtos su siaubinga politika išlaisvinti planetos masę tu kapitalo mainus ir judėjimą“. Technologijos, kurios veiksmingai šalina laiką ir erdvę, neilgai trunka atimti ir nusiaubti erdvę. Jos padeda kapitalą paversti iš tiesų globaliu, o visi tie, kurie negali nei spėti iš paskos, nei pažaboti naujų klajoklinių kapitalo ipročių, tik bejėgiai stebi, kaip jų pragyvenimas išdyla ir išnyksta, ir suka galvą, iš kur ta pragaištis galėtų skliti. Globalinės finansinių išteklių kelionės yra, ko gero, tokios pat nematerialios kaip ir tas elektroninis tinklas, kuriuo jie keliauja, tačiau lokaliniai tų kelionių paliekami pėdsakai yra skausmingai apčiuopiami ir realūs: „kokybinis gyventojų mažėjimas“, lokaliųjų ekonomikų, kadaise pajėgių išlaikyti vietos gyventojus, sužlugdymas, milijonų žmonių, nesugebančių įsitraukti į naująją globalinę ekonomiką, atskirtis.

Trečia, žiniasklaidos rodomų nelaimių reginys taip pat paremia ir stiprina įprastą, kasdienį etinį abejingumą dar kitaip, o ne vien suteikia progą išlieti susikaupusias moralinių jausmų atsargas. Jų ilgalaikio poveikio esmė ta,

kad „išsivysčiusioji pasaulio dalis atsiveria sanitarinio neišpareigojimo ruožu, išmūrija pasaulinę Berlyno sieną; visa informacija, ateinanti iš „išorės“, – tai karo, žudynių, narkotikų, plėšimų, užkrečiamų ligų, pabėgėlių ir bado vaizdai, kitą tariant, kažko mums grėsmingo vaizdai“. Tik retai (ir tai prislopintu balsu), be jokių sąsajų su pilietinių karų ir žudynių vaizdais, mums pranešama apie tam tikslui panaudojamus mirtinus ginklus. Dar rečiau, jei kada apskritai, mums primenama tai, apie ką mes žinome, bet linkę būti negirdėję: visus tuos ginklus, kuriais toli esančios kitų gimtinės paverčiamos žudynių laukais, tiekė mūsų ginklų gamyklos, rūpestingai saugančios savo užsakymų portfelius ir besididžiuojančios našumu bei pasauliniu konkurencingumu – gyvybiniu mūsų puoselėjamos gerovės krauju. Sintetinis išsėjęs *kylančio žiaurumo* – „pavojingų gatvių“, „apeitinių rajonų“, gausių gaujų krašto – vaizdinys nusėda visuomenės sąmonėje kaip išpūstas svetimmo, nežmoniško, anapus etikos ir išganymo esančio pasaulio vaizdas. Pastangos išgelbėti šį pasaulį nuo blogiausių jo paties žiaurumo pasekmių gali duoti tik laikinų rezultatų ir galų gale būna pasmerktos žlugti; visos sutrauktos gyvenimo gijos lengvai gali būti susuktos į dar daugiau kilpų.

„Toli esančių vietinių“ stėjimas su žudynėmis, epidemijomis bei plėšimais vaidina dar vieną svarbų vaidmenį.

Regėdamas šių dalykų baisingumą, gali tik dėkoti Dievui už tai, kad sukūrė juos tokius, kokie ir yra, – *toti esancius* vietinius, ir melsti, kad jie tokie ir išliktų.

Alkanųjų troškimą eiti ten, kur yra maisto perteklius, visiškai galėtume laikyti natūraliu dalyku racionalioms būtybėms; sąžinė turėtų sakyti, jog teisinga ir moralu leisti jiems elgtis pagal tokius norus. Kaip tik dėl nepa-neigiamo racionalumo ir etinio teismo sąmoningas pasaulis ir jaučiasi toks pasimetęs galimos nuskurdusių ir išbadėjusių masinės migracijos akivaizdoje; juk taip sunku be jokio kaltės jausmo atimti iš nuskurdusių ir išbadėjusių jų teisę traukti ten, kur yra maisto perteklius; iš esmės neįmanoma pateikti jokių įtikinamų racionalių argumentų, įrodančių, kad jų migracija jiems patiems būtų neracionalus sprendimas. Išsūkis ištis batus: būtina paneigti kitų tą pačią judėjimo laisvės teisę, kuri garbinama kaip didžiausias globalizuojamo pasaulio laimėjimas ir jo vis didėjančios gerovės pagrindas...

Tad nežmoniškumo, viešpatuojančio būsimų migrantų šalyse, vaizdai labai praverčia. Jie sustiprina ryžtą, neturintį nei racionalių, nei etinių argumentų atramos. Jie padeda vietinius išlaikyti vietose, o globaliesiems leidžia ramia sąžine atsiduoti kelionėms.

IV. turistai ir bastūnai

Šiomis dienomis visi mes judame.

Didžiama mūsų keičia vietas – kraustosi į kitus namus ar keliauja svetur iš vietos į vietą. Kai kam keliaujant nereikia judėti: galima šuoliuoti, dumti ar skriėti Tinklu, kompiuterio ekrane gaudant ir siejant pranešimus iš priešingų planetos kampelių. Dauguma iš mūsų judame net tada, kai fiziškai esame vienoje vietoje. Kada įprastai priliptame prie savo kėdžių ir perjunginėjame kabelinės ar palydovinės TV kanalus, šuoliuojame per užsienio erdves greičiau už viršgarsinius lėktuvus ar kosmines raketas, tik niekur neužtrunkame tiek, kad pasijustume esą ne vien lankytojai, o *chez soi*.

Mūsų gyvenamame pasaulyje nuotolis nebeatrodo daug reikšmingas. Kartais gali pamanyti, jog jis egzistuoja tik tam, kad būtų panaikintas; lyg erdvė būtų nuolat akinusi jos nepaisyti, ją neigti ir atmesti. Erdvė liovėsi būti kliūtis – jai įveikti reikia tik sekundės dalies.

Jau nebėra nei „natūralių sienų“, nei aiškių užimtinų vietų. Kad ir kur atsidurtume, niekaip neatsikratysime minties, jog galime būti ir kitur, tad vis mažiau priežasičių kur nors užtrukti (todėl dažnai jaučiame

mirkni, kai begalybė laikinių įvykių gali tilpti į žmogaus gyvenimą, o visi nuotoliai, atrodo, yra sutraukti į buvimą kartu taip, kad joks erdvinis mastas iš esmės nėra pernelyg didelis naujų pajautų tyrinėtojiui, – kočia įmanoma prasmė dar gali glūdėti „ribos“ idėjoje? O be prasmės, be reikšmingos prasmės nėra priemonių sustabdyti magišką vilionės ir troškimo ratą. Didžiulės pasekmės užgriūva visus: ir esančius viršūnėje, ir apačioje. Šitai įtikinamai išreiškė Jeremy Seabrookas:

Skurdo neįmanoma „išgydyti“, nes jis nėra kapitalizmo ligos simptomas. Visiškai atvirščiai: skurdas liudija puikią kapitalizmo sveikatą, jo skubinimasi dar labiau kaupti ir stengtis... Net pasaulio turtingiausieji pirmiausia skundžiasi, kad jiems nuolat kai ko tenka atsisakyti... Net privilegjuočiausiai verčiami nepalaujamai slopinti savyje poreikį išgyti...³

būti vartotoju
vartotojų visuomenėje

Mūsų visuomenė yra vartotojų visuomenė.

Kai kalbame apie vartotojų visuomenę, turime omeny šiek tiek daugiau negu banalų teiginį, jog visi tos visuomenės nariai vartoja; visi žmonės ir apskritai visos

³ Jeremy Seabrook. *The Race for Riches: The Human Cost of Wealth*. – Basingstoke: Marshall Pickering, 1988, pp. 15, 19.

gyvos būrybės „vartotojų“ nuo neatmenamų laikų. Mes turime galvoje, jog mūsų visuomenė yra „vartotojų visuomenė“ ta esmine prasme, kokia mūsų pirmtakų modernioji visuomenė pamatų klojimo, industrinėje stadijoje buvo „gamintojų visuomenė“. Tas senasis moderniosios visuomenės tipas sutelkė savo narius pirmiausia kaip gamintojus ir karius; pareiga atlikti šiuos du vaidmenis nulėmė būdą, kuriuo ta visuomenė formavo savo narius bei „normą“, kurią ji laikė iškelusi prieš jų akis ir į kurią skatino stebilytis. Norma, kurią visuomenė rodė savo nariams, buvo sugebėjimas ir noras tuos vaidmenis vaidinti. Tačiau dabartiniu vėlyvosios modernybės (Giddensas), antrosios modernybės (Beckas), viršmodernybės (Balandier) ar postmodernybės tarpiniu moderniajai visuomenei jau mažai reikalingas masinis industrinis darbas bei šauktinių kariuomenės; vietoj to jai reikia telkti savo narius kaip vartotojus. Būdą, kuriuo šių dienų visuomenė formuoja savo narius, pirmiausia nulemia pareiga atlikti vartotojų vaidmenį. Norma, kurią mūsų visuomenė iškelia savo nariams, yra sugebėjimas ir noras atlikti tą vaidmenį.

Suprantama, gyvenimas mūsų visuomenėje ir gyvenimas mūsų pirmtakų visuomenėje nėra tokie jau skirtingi dalykai, kad reikėtų visiškai pakeisti vaidmenis. Nei pračioje, nei šioje stadijoje modernioji visuomenė negali negaminti vartojimui skirtų daiktų – savaime

aišku, jog abiejų visuomenių nariai vartoja. Dvi moder-nybės stadijos skiriasi „tik“ akcentais ir prioritetais, tačiau pasikeitę akcentai nulėmė didžiulius skirtumus iš esmės visose visuomenės, kultūros ir individualaus gyvenimo plotmėse.

Tie skirtumai tokie gelminiai ir įvairūs, kad visiškai pagrįstai galime kalbėti apie mūsų visuomenę kaip apie kito tipo – vartotojų visuomenę. Šios visuomenės vartotojas yra visiškai kita būtybė nei iki šiol buvusių visuomenių vartotojai. Mūsų protėviai filosofai, poetai ir moralistai pamokslautojai svarstė klausimą, ar dirbame tam, kad gyventume, ar gyvename tam, kad dirbtume, o šiuo metu dažniausiai svarstoma dilema – ar būtina vartoti tam, kad gyventum, ar gyvename tam, kad galėtume vartoti. Kitaip tariant, ar mes dar sugebame ir jaučiame poreikį skirti gyvenimą ir vartojimą.

Idealiu atveju visi igyti pročiai turi užgulti naujojo vartotojo pečius taip, kaip kad etikos įkvėptos profesinio pašaukimo ir gobšumo aistros, pasak Maxo Weberio pakartotų Richardo Baxterio žodžių, turėjo priglusti prie protestantų šventojo pečių: „kaip lengvas apsiaustas, kurį galima bet kada nusimesti“⁴. Ir išties pročių nuolatos, kasdien, pirmai progai pasitaikius atsikrato-

⁴ Max Weber. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, trans. Talcott Parsons. – London: George Allen & Unwin, 1976, p. 181 (Max Weber. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*, vertė Zenonas Norkus. – Vilnius: Pradai/ALK, 1997, p. 163).

ma, neleidžiama jiems sukietėti ir virsti geležiniais narvo strypais (išskyrus vieną metaiprotį – „iprotį keisti ipročius“). Idealiu atveju vartotojas į nieką neturi tvirtai įsikibti; niekas neturi priversti mūsų išpareigoti iki mirtis mus išskirs; jokie poreikiai nelaikytini visiškai patenkintais, jokie troškimai – galutiniais. Prie visų ištikimybės priesakų ir išpareigojimų turi būti priduriama išlyga „iki atskiro pranešimo“. Tik nepastovumas, vidinis visų pasižadėjimų laikinumas yra išties svarbus; jis reiškia daugiau nei pats išpareigojimas, kuriam neleidžiama trukti ilgiau, negu reikia geidžiamam objektui suvartoti (ar išlesta objekto geidimas).

Visoks vartojimas trunka tam tikrą laiką – šitai yra vartotojų visuomenės bėda ir didžiausias plataus vartojimo prekių pardavėjų rūpestis. Esama natūralaus rezonanso tarp išpūdingo „dabar“ greičio, kurį įsuko laiką sutraukianti technologija, ir logikos, būdingos į vartotoją nukreiptai ekonomikai. Kiek ji veikia, vartotojas turi būti patenkintas *akimirksniu*. Ir dvejoja prasme. Suprantama, suvartojamos prekės turi patenkinti iškart, be jokių įgyjamų įgūdžių bei ilgo pasiruošimo; tačiau pasitenkinimas irgi turi baigtis „tučiuojau“, kitaip tariant, sulig suvartojimu. Ir tas laikas turi būti kuo trumpesnis.

Šią laiko trukmę geriausiai galima mažinti neleidžiant vartotojams domėtis jokių objektu ar jo trokšti ilgesni laiką, kitaip tariant, kai vartotojai nekantrūs,

ūmūs, aikštingi ir, svarbiausia, lengvai susižavi ir lygiai taip pat lengvai nustoja domėtis. Vartotojų visuomenės kultūrai labiausiai ir rūpi ne apmokyti, o priversti užmiršti. Išties, kai laukimas atimamas iš troškimo, o troškimas – iš laukimo, vartotojų vartojamoji galia gali tolti peržengti visas ribas, kurias nustato prigimtinių ar igyti poreikiai; savo ruožtu tampa neberekalingas geidžiamų objektų fizinis tvarumas. Tradicinis poreikių ir jų tenkinimo santykis apverčiamas: patenkinimo pažadas ir viltis būna ankstesni už poreikį, kurį žadama patenkinti, ir jie visada bus stipresni ir labiau kerintys nei išlikę poreikiai.

Iš tikrųjų pažadas būna tuo patrauklesnis, kuo neįprastesnis būna poreikis; maloniau yra išgyventi tokias patirtis, kokių net neišvaizdavai esant; o geras vartotojas yra malonumų mėgstantis avantiūristas. Gerą vartotoją kankina ne noras patenkinti poreikius, o dar niekad nepatirti ar neįtarti troškimai, kurie ir daro pažadą tokį viliojantį.

Vartotojų visuomenės išnešiotą ir subrandintą vartotojų tipą svarbiausiai aprašė Johnas Carrolas, pasitelkęs kandžią ir kartu pranašiką Nietzschės „paskutinio žmogaus“ karikatūrą (žr. pasirodysiančią Carrollo knygą *Ego ir siekla: prasmės ieškanti modernųjų Vakarų sociologija*):

Sios visuomenės etosas skelbia: jei blogai jautiesi – valgyk!... Vartojimo refleksas yra melancholiškas: liga verčia

jaustis tuščiam, abejingam, lėkštam, o norisi prisipildyti šiltų, skoningų, gyvybingų dalykų. Be abejoj, tai nebūtinai maistas, juk ne jis „The Beatles“ padarė „iš vidaus laimingus“. Rijimas yra išganymo būdas: vartok ir gerai jauskis!..

Lygiai taip pat nenustygstama vietoje, maniakiškai trokštama nuolatinių permainų, judėjimo, įvairovės: tupėti – vadinasi, mirti... Tad vartotojiškumas yra socialinis depresijos psichopatologijos analogas. Šios patologijos būdingi simptomai yra išsekimas ir nemiga.

Vartotojų visuomenėje vartotojams judėti – vyti, ieškoti, nerasti ar, tiksliau, „kol kas“ nerasti – nėra liga, tai yra palaimos viltis, gal net pati palaima. Jų viltingoje keilioneje atvykimas yra praeikimas. (Maurice'as Blanchot teigė, jog atsakymas – klausimo nelaimė; mes galėtume pasakyti, jog patenkinimas – troškimo nelaimė.) Vartojimo žaidimo esmė yra ne tiek didelis noras išgyti ir turėti, ne materialaus, apčiuopiamo turto kaupimas, kiek naujų neregėtų pojūčių keliamas jaudulys. Vartotojai pirmiausia ir kaupia *pojūčius*, o *daiktų* kolekcionavimas jiems jau yra šalutinis ir antrinis dalykas.

Markas C. Tayloras ir Esa Saarinenas trumpai šitai nusako taip: „Geismas negeidžia būti patenkintas. Priešingai, geismas geidžia geismo“⁵. Bent jau idealaus vartotojo geismas. Baisiausias siaubas idealiam vartotojui

⁵ Mark C. Taylor and Esa Saarinen. *Imagologies. Media Philosophy*. – London: Routledge, n.d., Telerotics 11.

turėtų būti perspektyva, jog geismas išblėsta ir išsi-sklaido, o akiratyje nebelieka nieko, kas jį prikeltų, ir pasauly – nieko geistina. Šitai, suprantama, būtų didžiausias kosmaras ir prekiaujantiems vartojimo reik-menimis.

Norint padidinti gebėjimą vartoti, negalima leisti vartotojams nė akimirką pailsėti. Jie neturi sudėti bluosto, visad turi būti budrūs, nuolatos vis iš naujo gundomi, kaip tariant, jų būseną turi būti nesilpnė-jantis jaudulys ir sykiu nuolatinis įtarumas bei nepa-sitenkinimas. Įvairūs jaukai, kurie patraukia dėmesį, turi stiprinti įtarumą ir sykiu žadėti ištraukti iš nepa-sitenkinimo būsenos: „Manai, esi visa tai matęs? Nie-ko dar nematei!“

Dažnai sakoma, neva vartojimo rinka sugundo var-totojus. Tačiau norint tai padaryti, reikia, kad būtų to-kių vartotojų, kurie *norėtų* būti sugundyti (lygiai kaip gamyklos šeimininkas, kuris, kad galėtų valdyti savo darbininkus, turi turėti disciplinuotą ir įsakymus vyk-dančią komandą). Kaip reikiant sustyguotoje varto-tojų visuomenėje vartotojai aktyviai stengiasi būti sugundyti. Jų seneliai, gamintojai, gyveno nuo vieno konvejerio juostos apsisukimo iki kito. O jie patys dėl permainos gyvena jau nuo vienos vilionės iki kitos, nuo pagundos iki pagundos, apuostę vieną gardėsi, metasi prie kito – o ta kita vilionė, pagunda, kitas gar-

dėsis ar jaukas turi būti naujas, kitoks, labiau trau-kiantis dėmesį nei ankstesnis.

Apsiplunksnavusiems, subrendusiems vartotojams ši-taip elgtis – būtinybė, tačiau ši „būtinybė“, ši vidurinė pa-skata, negalėjimas gyventi kitaip jiems patiems apgau-lingai rodo kaip laisvos valios raiška. Rinka jau kadaise pasirinko juos kaip vartotojus ir taip atėmė jų laisvę ne-kreipti dėmesio į jos meilikavimus; tačiau po kiekvieno sėkmingo apsilankymo kokioje prekyvietėje vartotojai visiškai pagrįstai gali jaustis, jog tai jie – gal net tikrai jie – čia viskam vadovauja. Jie yra vertintojai, kritikai ir pasirinkėjai. Pagaliau juk jie gali atmesti bet kokį pasi-rinkimą iš tos masinančios begalinės įvairovės. Išskyrus vieną išimtį: negali atmesti pasirinkimo rinktis, tačiau šis pasirinkimas neatrodo esąs pasirinkimas.

Vartotojai, nuolat trokštantys naujų apžavų ir grei-tai pradedantys bodėtis jau patirtais, ir pasaulis, kuris visais – ekonominiu, politiniu ir asmeniniu – žmonių gyvenimo aspektais pasikeitė pagal vartotojiškos rinkos modelio primestus principus ir, kaip ir rinka, pasiren-gęs vis greičiau keisti savo apžavus, – kaip tik jie ska-tina iš individualių pasaulio žemėlapių ir gyvenimo maršrutų nušluoti visus įtvirtintus kelrodžius: tiek plie-ninius, betoninius, tiek ir valdžios pastatytus. Viltینگai keliauti vartotojui išties yra daug maloniau, negu at-vykti. Atvykimas dvelkia suplėkusių kelio galo tvaiku,

aitriu monotonijos ir sąstingio prieskoniu, kuris apkar-
tintų viską, kuo vartotojas – idealus vartotojas – gyve-
na, dėl ko gyvena ir ką laiko gyvenimo prasme. Norė-
dami mėgautis tuo geriausiu, ką šis pasaulis turi
pasūlyti, jūs galite daryti viską, išskyrus vieną dalyką:
jūs negalite kaip Goethe's Faustas pareikšti: „Sustok,
akimirka žavingai!“

Vartotojas yra be perstojo judantis žmogus, ir jam
lemta būti tokiam.

j u d a m e p a s i d a l i j e

Vienas dalykas, kurio net labiausiai užsigrūdinę, įžval-
giausi pasirinkimo meno meistrai nesirenka ir negali
rinktis, yra gimtoji visuomenė, tad mes visi keliaujame,
nesvarbu, patinka tai mums ar ne. Šiaip ar taip, mūsų
niekas neklausė, ką mes jaučiame.

Be jokių jūrlapių esame įmesti į beribius jūros van-
denis, visi plūdurai nugrimzdę ir vos matyti – turime
tik dvi galimybes: galime džiūgauti, kad atsivėrė kva-
pą gniaužiančios naujų atradimų perspektyvos, arba ga-
lime drebėti iš siaubo, kad nuskėsime. Vienas visai ne-
realus pasirinkimas būtų pretenduoti į prieglobstį
saugiam uoste; galime lažintis, jog tai, kas šiandien at-
rodo kaip ramus užutėkis, netrukus bus sumodernin-
ta, ir tylūs katerių angarus pakais teminis parkas, pa-

silinksminimų promenada ar pilnutėlė žmonių prie-
plauka. Kadangi trečios galimybės nėra, tad kuri iš ki-
tų dviejų galimybių bus pasirinkta ar taps jūreivio lem-
timi, labai priklauso nuo laivo kokybės ir jūreivių
navigacinių įgūdžių. Juo tvirtesnis laivas, juo mažiau
priežasčių baimintis potvynių bei atoslūgių ir šturmu.
Tačiau ne visi laivai tinka plaukioti jūromis. Tad kuo
toliau galima laisvai plaukioti, tuo labiau jūreivių liki-
mai išsiskiria, o bedugnė tarp polių vis didėja. Kas ge-
rai įrengtai jachtai yra malonus nuotykis, sutriūšusiai
valčiai gali tapti pavojingais spąstais. Galiausiai skirtu-
mas tarp jų yra gyvenimo ir mirties klausimas.

Kiekvienam gali būti *primestas* vartotojo režimas;
kiekvienas gali *norėti* būti vartotojas ir atsiduoti tokios
gyvensenos teikiamoms galimybėms. Tačiau ne kiek-
vienas *gali* būti vartotojas. Neužtenka vien geisti; no-
rint, kad geismas išties būtų geidžiamas ir gauti iš gei-
dimo malonumą, reikia turėti pagrįstą viltį priartėti
prie geidžiamo objekto. Ši viltis, kurią kai kurie pagrįs-
tai puoseleja, daugeliui kitų yra bergėdžia. Visi esame
pasmerkti gyventi tarp pasirinkimų, tačiau ne visi tu-
rime išteklių, kad būtume tie, kurie renkasi.

Kaip ir visos kitos žinomos visuomenės, postmo-
dernioji, vartotojų visuomenė yra susisluoksniavusi.
Tačiau vieną visuomenės tipą nuo kito įmanoma atskir-
ti iš dimensijų, pagal kurias visuomenė išsluoksniuoja

indėlio. Kitų asmenų patirtį galima pažinti tik kaip apdorotą, interpretuotą istoriją, pasakojančią apie tai, ką šiems teko išgyventi. Galbūt kai kurios tikros katės, tarsį Tomas iš *Tomio ir Džerio* animacinių filmų, turi devynis ar daugiau gyvenimų ir galbūt kai kurie atsivertėliai gali patikėti galimybę atgimti, tačiau tikrovėje mirtis, kaip ir gimimas, būna tik kartą; niekaip neįmanoma išmokti „teisingai pasielgti kitą kartą“ iš įvykio, kurio daugiau nebebus įmanoma patirti.

Panašu, kad meilė turi kitokį statusą, palyginti su kitais vienkartiniais įvykiais.

Iš tiesų įsimylėti galima daugiau nei kartą, ir kai kurie žmonės didžiuojasi arba guodžiasi, kad įsimyli ir nusivilia meile jie (bei kai kurie kiti, su kuriais jie susiduria mylėdami) permelyg lengvai. Visi yra girdėję apie tokius „linkusius mylėti“ ar „meilės pažeidžiamus“ asmenis.

Esama gana rimto pagrindo laikyti meilę, o ypač „įsimylėjimo“ būseną (beveik dėl jos prigimties) nuolat pasikartojančia, pasižymintia polinkiu kartotis, netgi skatinančia vėl mėginti iš naujo. Prispirti prie sienos, dauguma iš mūsų išvardintų keletą kartų, kai pasijutome esą įsimylėję ir iš tiesų mylėjome. Galima spėti (bet tai būtų tokio pobūdžio spėjimas, kai atsakymas žinomas iš anksto), kad mūsų laikais sparčiai daugėja žmonių, kurie linkę meile vadinti jausmą, pasitaikantį jų gyvenime

daugiau nei vieną kartą, ir kurie nesuimtų lažintis, kad šiuo metu jų patiriama meilė nebus paskutinė, ir kurie tikisi, kad dar bus panašių patirčių. Jei šis spėjimas teisingas, stebėtis nereikėtų. Šiaip ar taip, akivaizdu, kad romantiškas meilės apibrėžimas posakiu „iki mirtis mus išskirs“ yra išjęs iš mados – jau viršytas jo vartojimo laikas dėl radikalaus pertvarkymo tų giminytės struktūrų, kurioms anksčiau jis buvo skirtas ir iš kurių sėmėsi jėgos ir reikšmės. Tačiau šios sąvokos sunykinimas neišvengiamai reiškia, jog reikalavimai, kad patyrimas vadinėtųsi „meile“, nuolat mažėja. Ne daugiau žmonių dažniau pakyla iki aukštų meilės standartų, bet buvo nuleista pačių standartų kartelė; dėl šios priežasties patirtys, įvardijamos vienu žodžiu „meilė“, nepaprastai išsiplėtė. Vienos nakties nuotykiu buvo užkoduoti „mylėjimosi“ pavadinimu.

Ši staigi „meilės patirčių“ gausa ir tariamas jų pricinamumas gali maitinti ir maitina įsitikinimą, jog meilė (įsimylėjimas, meilės siekimas) yra išugdomi igūdžiai, o tų igūdžių meistriskumas didėja dažniau eksperimentuojant ir stropiau atliekant pratimus. Netgi galima įtikėti (ir dažniausiai įtikima), kad mylėjimosi igūdžiai tampa geresni kaupiantis patirčiai ir kad kitą kartą patirta meilė bus dar smagesnė nei dabartinė, nors ir ne tokia kvapą gniaužianti ar jaudinanti kaip tos, kurių bus dar vėliau.

Deja, tai tik dar viena iliuzija... Žinios, kurių daugėja ilgėjant meilės epizodų grandinei, yra žinojimas, kad „meilė“ yra tarsi perveriantys, trumpi, šokiruojantys epizodai, kuriuos išryškina jų staigumo ir trumpumo *a priori* išisąmoninimas. Tie igūdžiai yra gebėjimas greitai užbaigti ir pradėti iš naujo“, o archetipinis virtuožas čia, pasak Søren Kierkegaard'o, buvo Mozarto Don Žuanas. Tačiau akinamas būtinybės pradėti iš naujo ir apsisėtas minties, kad būtina kiekvieną sėkmingą pastangą paaugti vardan būsimos, Don Žuanas buvo archetipinis „meilės impotentas“. Jei meilė būtų buvusi Don Žuanas, nenuilstamo ieškojimo ir eksperimentavimo tikslas, pati būtinybė eksperimentuoti nesutaptų su tikslu. Norisi sakyti, jog tariamo „igūdžių igijimo“ padarinys yra pasmerktas, kaip ir Don Žuano atveju, meilės „nusimokymui“, „ištreniruotam nesugebėjimui“ mylėti.

Toks rezultatas – tai tarsi meilės kerštas tiems, kurie meta iššūkį jos prigimčiai, – buvo tikėtinas. Įmanoma išmokyti veiksmų, kurie atliekami pagal nekintančias taisykles, tinkamas stabiliai, monotoniškai pasikartojančiai aplinkai, kuri teikia pirmenybę išmokimui, išimimui ir kurioje galiausiai viskas „vyksta sparčiai“. Nestabiliroje aplinkoje išlaikymas atmintyje ir igūdžių igijimas – sėkmingo mokymosi prekiniai ženklai – gali pasirodyti esą ne tik neproduktyvūs, bet ir sukelti fatališkų padarinių. Tai, kas galiausiai būna pražūtinga

miesto kanalizacijų žiurkėms – itin protingiems padarams, gebantiems greitai išmokyti, kaip išsijoti maistingus gabalėlius iš užnuodyto masalo, – ir yra nestabilumo, taisyklių ignoravimo elementas, kurį į požemio latakų ir vamzdžių tinklus įnešė netvarkingas, neišmokstamas, iš tiesų neižvelgiamas „ktoniškas“ kitų protingų padarinių – žmonių, garsėjančių savo polinkiu prieštintis rutinai ir naikinti desningumo ir atstiktinumo skirtumus. Jei šis skirtumas nepripažįstamas, apie mokymąsi (suprantamą kaip naudingų įpročių igijimą) negali būti jokios kalbos. Tie, kurie atkakliai sieja savo veiksmus su ankstesniais precedentais, tarsi generolai, bandantys vis iš naujo laimėti savo pergalingus karus, savižūdiškai rizikuoja ir patys šaukiasi bėdos.

Meilės prigimtis tokia, kad ji, kaip prieš du tūkstantmečius nurodė Lukianas, o po daugelio šimtmečių pakartojo Francis Baconas, savo įkaitus atiduoda likimui. Platono *Puotoje* Diotima iš Mantinejos aiškino Sokratui, kuris iš visos širdies su tuo sutiko, kad „meilė yra ne tokia graži, kaip gali pamanyti“, „Ji yra gimdymui ir gimčiai grožyje“. Mylėti reiškia trokšti „gimdyti ir suteikti gyvybę“, todėl mylintis asmuo „siekia ir ieško gražaus dalyko, kuriame jis gali „gimdyti“. Kitais žodžiais tariant, meilė suranda prasmę ne gatavuose, galutiniuose ir užbaigtuose dalykuose, bet potraukyje

dalyvauti juos pradėdant. Meilė panaši į transcendentiją; ji tėra kitas kūrybinio impulso pavadinimas ir yra susijusi su rizika, kadangi jokioje kūryboje niekada nėra žinoma, kuo ji pasibaigs.

Kiekvienu meilės atveju yra bent dvi būtybės, ir kiekviena iš jų kitos lygtyse yra didžiulis nežinomasis. Štai kodėl meilė panaši į likimo užgaidą – baisingą ir paslaptingą ateitį, kurios neįmanoma išpranašauti, išvengti ar nusikratyti, paspartinti ar sustabdyti. Mylėti reiškia atsiverti likimui, tauriausiai iš visų žmogaus būsenų, kai baimė susimaišo su džiaugsmu sudarydama toki lydinį, kurio sudėdamųjų dalių neįmanoma atskirti. Atsiverti likimui galiausiai reiškia įleisti laisvę į būtį – tokią laisvę, kurią įkūnija Kitas, meilės bendrakeleivis. Kaip yra pasakęs Erichas Frommas, „pasitenkinimo asmeninėje meilėje neįmanoma pasiekti... be tikro nuolankumo, drąsos, tikėjimo ir disciplinos“; tik tenka su liūdesiu pridurti, jog „kultūroje, kurioje šios savybės retos, vargiai galima išsiugdyti gebėjimą mylėti“¹.

Taip ir yra mūsų vartojimo kultūroje, teikiančioje pirmenybę taip pat vartoti paruoštiems produktams, sparčiam remontui, akimirksnio pasitenkinimui, ilgalaikių pastangų nereikalaujantiems rezultatams, paprastiesiems receptams, apsidraudimui nuo rizikos ir pinigų susigrąžinimo garantijoms. Pažadas išmokyti meilės

¹ Erich Fromm, *The Art of Loving* (1975; Thorsons, 1995), p. vii.

meno yra (melagingas, apgaulingas, tačiau noriai priimamas už tikrą pinigą) pažadas padaryti „meilės partitą“ panašią į kitas vartojimui skirtas prekes, kurios žavi ir suvedžioja spinduliuodamos šiais broožais ir žada norą atpalaiduoti nuo laukimo, pastangas – nuo prakaito, rezultatus – nuo pastangų.

Meilės nėra be nuolankumo ir drąsos. Reikia vieno ir kito dideliais, nesibaigiančiais kiekiais, vos tik įžengiama į neištirtą ir nenužymėtą teritoriją, o kai tarp dviejų žmonių užsimezga meilė, ji nulydi juos ten.

Kaip pabrėžia Levinas², Erosas skiriasi nuo nuosavybės ir valdžios; jis nėra nei mūsų, nei susiliejimas ir netgi ne žiniija.

Erosas yra „santykis su kitoniskumu, su paslaptimi, t. y. su ateitimi, su tuo, kas neegzistuoja pasaulyje, kuriame viskas yra...“ „Meilės patosą sudaro neįveikiamas būtybių dvilypumas.“ Mėginimai įveikti šį dvilypumą, pažaboti aukštumą ir prijaukinti maištingumą, padaryti nežinomybę numatomą ir įkalinti laisvą klajojimą – visa tai atrodo tarsi laidotuvių varpai meilei. Erosas negali pergyventi dvilypumo. Meilės atžvilgiu savininkiskumas, valdžia, susiliejimas, atkerėjimas yra keturi Apokalipsės raiteliai.

² Emmanuel Levinas, *Le Temps et l'autre* (Presses Universitaires de France, 1991), p. 81, 78.

naudojimui „be prietarų“: Pirmučiausia ir svarbiausia, ji yra kuo puikiausiai pakeičiama.

Prekės, pripažintos netiksumomis ar „nepakankamai tenkinančiomis“, gali būti keičiamos į kitas, tikintis labiau tenkinančių produktų, net ir tais atvejais, kai jos nekeičiamos ir pinigai negrąžinami. Bet net jeigu jos parduodamos su garantija, nesitikima, kad jos bus ilgai vartojamos; šiaip ar taip, kuo puikiausiai veikiančios, geros išvaizdos automobiliai, kompiuteriai ar mobilieji telefonai yra be jokios graužaties išmetami į šiukšlių krūvą vos pasirodžius parduotuvėse „naujam ir patobulintam jų modeliui“ ir jiems tapus pokalbių objektu. Kodėl partnerystė turėtų būti laikoma išimtimi?

Adrienne Burgess rašo, kad pažadai išsipareigoti „galiausiai yra beprasmiai“⁴.

Toliau ji aiškina: „Išsipareigojimas priklauso nuo kitų dalykų: ar esame patenkinti savo santykiu, ar matome jam gyvybingą alternatyvą ir ar jo nusikratę prarastume svarbias investicijas (laiką, pinigus, bendrą turta, vaikus).“ Tačiau, pasak Šiaurės Karolinos universiteto „santykių ekspertės“ Caryl Rusbult, „šie veiksniai tirpsta ir nyksta taip pat, kaip ir žmonių išsipareigojimo jausmai“.

⁴ Adrienne Burgess, *Will You Still Love Me Tomorrow* (Vermillion, 2001), cituojama pagal *Guardian Weekend*, 2002 sausio 26.

Iš tiesų keblai padėtis: neskubama nutraukti ryšių, tačiau bjaurimasi perspektyva prarasti gerus pinigus dėl menkų. Ekspertai pasakytų, neva santykiai yra tokia pati investicija kaip bet kuri kita: inešate laiką, pinigus, pastangas, kurias galėjote skirti kitiems dalykams, bet to nepadarėte tikėdamiesi, kad elgėtės teisingai ir kad tai, ką praradote, ar džiaugsmai, nuo kurių susilaikėte tam tikru laiku, atsipirks – ir su kaupu. Perkate akcijas ir laikote jas tol, kol jų vertė didėja, ir parduodate tuomet, kai ji krinta ar kitos akcijos žada didesnę pelną (svarbiausia nepražiopsoti, kada tai atsitinka). Jei investuojate į santykius, nauda, kurios labiausiai tikėtis, yra saugumas visomis prasmėmis: pagalbos rankos artumas, kai jos labiausiai reikia, parama sielvarte, draugija vienuoje, pagoda pralaimėjus ir aplodismentai nugalėjus, taip pat ir pasitenkinimas, kuris gaunamas prabudus poreikiui. Tačiau gavote perspėjimą: pažadai išsipareigoti santykiui, vos tik šiam užsimezgus, „galiausiai yra beprasmiai“.

Žinoma, taip; santykiai yra investicijos, panašios į kitas, bet ar kam šautų į galvą prisiekti ištikimybę akcijoms, kurias įsigijote iš brokerio? Prisiekti, kad liksite *semper fidelis* laimėje ir varge, turte ir neturte, „kol mirtis mus išskirs“? Niekada nesidairysite į šalis, kur (kas žino?) galbūt laukia didesni apdovanojimai?

Patyrę akcininkai (atkreipkite dėmesį: akcininkai tik turi akcijas, o ką turi, to gali atsisakyti) pirmiausia

atsiverčia rytinių laikraščių biržos puslapius norėdami išsiaiškinti, ar jas toliau turėti, ar laikas jų atsikratyti. Taip esti ir su kitomis akcijomis – santyškiais. Tik šiuo atveju nėra jokių biržų ir niekas nepajėgs įvertinti jūsų galimybių ir šansų (nebent pasisamdytumėte ekspertą patarėją, kaip kad nusamdote biržos maklerį ar sąskaitininką, nors santykių atveju gausybė pokalbių šou ir „tikrų gyvenimiškų dramų“ labai stengiasi užimti eksperto vietą). Tad jums nuolatos tenka tai daryti savo jėgomis. Jei suklysite, neturėsite progos ką nors apkaltinti dėl suteiktos klaidingos informacijos. Jūs nuolat turite būti budrūs. Vargas jums, jei užsnūsite ar praleisite šansą. „Santykiauti“ reiškia turėti daugybę galvos skausmų, tačiau svarbiausia visuomet būti nežinioje. Niekad negalite būti visiškai tikras, ką daryti, ir niekad – įsitikinęs, kad padarėte teisingai ar laiku.

Atrodo, kad iš šio keblumo išsisukti neįmanoma. Dar blogiau, atrodo, kad jame slypi bjauriausias rūšies paradoksas: santykiai ne tik nepatenkina poreikio, kuri turėjo patenkinti, jie tą poreikį daro dar labiau erzinti ir išbandanti. Siekėte santykių tikėdamiesi, jėg jie nuslopins nesaugumo jausmą, kurį patyrėte vienatvėje, tačiau gydymas tik dar labiau išryškino jo simptomus ir dabar galbūt jaučiatės dar nesaugesnis nei kada nors anksčiau, nors „naujas ir padidėjęs“ nesaugumas kyla iš kitur. Jei manėte, kad jūsų investicijos į kompaniją

dividendai bus apmokėti tvirta saugumo valiuta, atrodo, kad pasielgėte klaidingai.

Tai gyva bėda, bet ne tik tai. Įsipareigojimas santykiams, kurie „galiausiai yra beprasmiškas“ (o tuo įsitikinusių *abi šalyse!*), yra tarsi dvišmenis kardas. Investiciją ar jos atsakymą jis paverčia jūsų paties apskaičiavimo ir sprendimų rezultatu – tačiau kodėl nemanyti, kad partneris nepanorės pasielgti panašiai ir bus laisvas padaryti tai kada panorėjęs? Tai, kad šitai suvokiame, dar labiau stiprina jūsų nesaugumo jausmą – sustiprina jį tiek, kad tai pakęsti tampa nepapsakomai sunku: priešingai jūsų paties pasirinkimui „turėti ar atsikratyti“, ne jūsų jėgomis sutrukdyti partneriui pasipelnyti iš sandėrio. Partnerio sprendimą pakeisti savo naudai tegalite labai menkai. Jam jūs esate akcijos, kurias reikia parduoti arba sumazinti dėl jų patiriamą nuostolį, tačiau niekas neklausia akcijų, prieš siūsdamas jas atgal į rinką, ar nuostolių, prieš juos sumažindamas.

Kiekvienu atveju santykiai, įsivaizduojami kaip verslo operacija, negelbsti nuo nemigos. Investicijos į santykius yra nesaugios ir tokios būna net kai sikiate priešingo dalyko – ne vaistų, bet galvos skausmo. Kol santykiai vertinami kaip pelningos investicijos ir saugumo bei problemų sprendimo garantai, atrodo, kad jūsų sąskaita laimi kitas. Vienatvė išpėti nesaugumo jausmą, tačiau tą patį daro ir santykiai. Pasikeičia tik jūsų nerimo pavadinimas.

Jei neįmanoma tinkamai išspręsti keblios situacijos, jei nepadaeda nė viena iš tariamai protingų ir veiksmingų priemonių, žmonės ima elgtis neracionaliai, didina problemą ir padaro jos sprendimą dar nepatikimesnį. Dar vienas santykių ekspertas, Tavistoko vedybų tyrimų centro darbuotojas Christopheris Clulow, kurį cituoja Adrienne Burgess, daro tokią išvadą: „Kai išimylėjėliai jaučiasi nesaugiai, jie dažniausiai elgiasi nekonstruktiviai bandydami arba patenkinti, arba kontroliuoti, galbūt net išsilieti fiziškai – visa tai tik atstumiama antrąją pusę.“ Kai tik išsismelkia nesaugumas, navigacija tampa dar mažiau koordinuota, apmąstyta ir tikslī. Nustojus veikti vairui, trapus santykių plaustas ima blaškytis tarp dviejų blogos šlovės uolų, kurios nuskandina daugybę partnerysčių: absoliutaus paklūnumo ir absoliučios valdžios, vergiško pasidavimo ir arogantiško užkariavimo, suniokojancio savo paties ir užgniaučiančio partnerio autonomiją. Užplaukusi ant bet kurios iš šių uolų, nuskęstų bet kuri valtis, netgi valdoma patyrušios komandos, o ką jau kalbėti apie plaustą, nešantį nepatyrusį jūreivį, kuris, išugdytas atsarginių dalių eroje, niekados nerurėjo galimybės išmokti pataisyti gedimus. Nė vienas šiuolaikinių jūreivių negaiš laiko taisydamas plaukioti nebetinkamą dalį, o ją pakeis atsargine. Tačiau santykių plauste atsarginių dalių nebūna.

Nenusisekę santykiai dažniausiai būna nenusisekęs bendravimas.

Kaip pastebėjo Knudas Løgstrupas, kadaise tylus Funneno parapijos pamokslininkas, vėliau skardžiabalsis Aarhuso universiteto filosofas etikas, „esama dviejų ryškių perversijų“, slapčia tykančių asmens, kuris bendrauja neatsargiai arba nemaštydamas⁵. Viena iš jų yra „toks santykis, kai dėl tingumo, žmonių baimės ar polinkio į jaukumą paprasčiausiai stengiamasi įtikti vienas kitam išsisukinėjant nuo reikalo esmės. Jei atmesime trečią asmenį, niekas taip neskatina santykių jaukumo kaip abipusės pagyros.“ Kita perversija yra „noras pakeisti kitus žmones. Mes turime tvirtas nuomones, kaip reikia daryti ir kokie turėtų būti kiti. Šioms nuomonėms trūksta supratingumo, nes kuo jos tvirtesnės, tuo mažiau jos akina mus suprasti tuos žmones, kuriuos norime pakeisti.“

Bėda yra tai, kad abi perversijos dažniausiai būna meilės vaisiai. Pirmoji, pasak Løgstrupo, gali būti ramybės ir taikos troškimo rezultatas. Tačiau gali būti, ir dažnai esti, kad tai manosios meilės ir pagarbos kitam padarinys: tave myliu, todėl leisiu tau būti tokiam, koks esi ir nori būti, kad ir kiek abejočiau, ar tavo pasirinkimas išmintingas. Kad ir kokią žalą tau padarytų tavo

⁵ Knud Løgstrup, *Den Etske Fordring* (Nordisk Forlag, 1956), Theodoro I. Jenseno išversta kaip *The Ethical Demand* (University of Notre Dame Press, 1997), p. 24–5.

formos ne tik toleruojamos, bet dažnai persamos kaip naudinga vienos ar kitos ligos psichologinė terapija, vis dažniau pripažįstama kaip teisėtas individualios laimės ieškojimo kelias, kurį skatinama demonstruoti viešai. (Pedofilija ir vaikų pornografija yra bene vieninteliai seksualiniai potraukiai, kurie kol kas beveik sutartinai vadinami perversiškais. Tačiau Siguschas šitai kandžiai, tačiau teisingai komentuoja, sakydamas, neva tokio nebūdingo vieningumo paslaptis gali būti tai, jog priešinantys vaikų pornografijai „reikia tik lašelio žmogiškumo, kuris anksčiau taip sėkmingai tepė smurto ratus. Vis dėlto tik nedaugelis rimtai pritaria programoms, padedančioms išsaugoti vaikų gyvybes, kadangi kitoks gyvenimo būdas reikalautų atsisakyti pinigų ir patogumo.“)

Mūsų likvidžiais moderniaisiais laikais valdantieji, atrodo, nebėra suinteresuoti brėžti ribą tarp „teisingo“ ir „perversiško“ sekso. Priežastis veikiausiai yra ta, kad sparčiai nyksta poreikis atliekamą seksualinę energiją naudoti „civilizavimo reikalams“ (suprask: disciplinos, reguliuojančios įprastinės elgsenos, funkcionalios gaminotojų visuomenėje, būdus, kūrimui) – naujas dalykas, kurio Freudas, rašydamas praėjusio amžiaus pradžioje, negalėjo nuspėti ar juo labiau įsivaizduoti.

„Socialiai naudingi“ objektai, siūlomi seksualinei iškrovai, nebeturėti būti maskuojami kaip „kultūriniai reikalai“; jie demonstruoja savo endeminį ar išgalvotą

seksualumą su pasididžiavimu ir didžiule nauda. Po eros, kurioje seksualinė energija privalejo būti sublimuota, kad galėtų judėti mašinių surinkimo linija, atėjo era, kurioje ji turėjo būti iškelta ir įgyti laisvę rinktis bet kokią iškrovos kanalą ir paakinti šėlioti, kad mašinos, nuvažiuojančios nuo surinkimo linijos, galėtų būti geidžiamos kaip seksualiniai objektai.

Atrodo, kad seksualinio instinkto sublimavimo ir jo slopinimo ryšys, kuris, Freudo manymu, buvo leistina bet kurios tvarkingos socialinės sanklodos sąlyga, nutrūko. Likvidi modernioji visuomenė surado būdą, kaip išnaudoti žmogišką polinkį/paklusnumą sublimuoti seksualinius instinktus visai jų nerepresuojant ar bent jau radikaliai apribojant represijos mastą. Tai atsitiko dėl vis didėjančio sublimuojančių procesų dereguliavimo, dabar jie takūs ir pasklidę, nuolat keičia kryptį ir yra valdomi jiems siūlomų seksualinio geismo objektų pagundos labiau, nei bet kokio prievartinio spaudimo.

i s p a r d u o d a m a c o m m u n i t a s

Kai nepastiekama kokybės, ieškoma išsigelbėjimo kelyje. Kai nėra trukmės, išganyti gali kaitos sparta. Jei jums neįauku šiame takiaame pasaulyje ir pasimetėte tarp prieštaringų kelio ženklų, kurie atrodo tarsi judą ant

ratuku, apsilankykite pas vieną ar keletą ekspertų patarėjų, kurių paslaugos niekad neturėjo tokios paklausos kaip dabar ir kurias jie teikia su ne mažesne pasiūla.

Praėjusių amžių būrėjai ir astrologai sakydavo savo klientams, koks bus jų iš anksto nulėmtas, nepakeičiamas ir neišvengiamas likimas nepriklausomai nuo to, ką jie darytų ar ko nedarytų; tokios moderniosios eros ekspertai veikiausiai visą atsakomybę primes savo pasimetusiems ir sutrikusiems klientams.

Jų klientai susies savo nerimą su savo ankstesniais atliktais ir neatliktais veiksmais, o klaidų ieškos (ir jų tikėrai suras) savo bruožuose – tai nepakankamas pasitikėjimas savimi, nepakankamas dėmesys sau ar savistabos stoka, bet veikiausiai kaltins save nepakankamu lankstumu, pernelyg dideliu pasidavimu seniems įpročiams, vietoms ar žmonėms, entuziazmo keistis stoka ir nenoru pasikeisti atėjus laikui. Patarėjai jiems patars labiau vertinti save, labiau rūpintis savimi, labiau siekti savo pačių malonumo ir pasitenkinimo, be to, mažiau „priklausyti“ nuo kitų, skirti mažiau dėmesio kitų keliamiems dėmesio ir rūpinimosi reikalavimams, laikytis didesnės distancijos ir blaivumo apskaičiuojant pagristų vilčių laimėti ir realistiškų požiūrių į praradimus balansą. Stroapai išmokę pamokas ir ištikimai vadovavęsi patarimais, klientai dabar turėtų dažniau kelti sau klausimą „kas man iš to?“ ir tvirtiau reikalauti iš partnerių ir visų kitų

palikti jiems „daugiau vietos“, t. y. laikytis distancijos ir kvailai nesitikėti, kad kadaise duotų įsipareigojimų bus visada laikomasi.

Nesileiskite įviliojami. Venkite per stipraus glėbio. Atsiminkite, kad kuo giliau ir tvirtiau esate prisirišę, įsipareigoję ar pasižadėję, tuo didesnė jūsų rizika. Ne-sumaišykite tinklo – to kelių, kuriais galite leistis, raizginio – su tinklu – tuo klastingu įtaisu, kuriame jautiesi kaip narve.

Ir, žinoma, prisiminkite, kad laikyti visus kiausinius vienoje pintinėje visiškai kvaila!

Jūsų mobilusis nuolatos skamba (arba jūs to tikitės).
Viena žinutė paskui kitą sužybsi ekrane. Jūsų pirštai nuolat užimti: jūs spaudžiate mygtukus, atsiliėpdami i skambučius arba rašote savo žinutes. Jūs liekate *prisijungę* net jei nuolatos judate, ir nors neregimi skambučių ir žinučių siuntėjai ir gavėjai juda taip pat, visi – savomis kryptimis. Mobilieji telefonai skirti judantiems.

Niekados neišleidžiate iš akių savo mobiliojo telefono. Jūsų dirže, kurį dėvite bėgiodami, yra specialiai kišenė mobilijam telefonui, ir neišeisite su tuščia kišene taip pat, kaip nebėgsite be sportinių batelių. Iš esmės jūs *niekur* neitumėte be mobiliojo telefono („niekur“ iš tiesų yra vieta be mobiliojo telefono, kur jis nepasiekiamas

ar nepakrautas). Būdami su mobiliuoju telefonu, jūs niekada nebūnate *išėję* ar *išvykę*. Jūs visada esate, bet niekada neprirakinti prie vienos vietos. Apsivynioję skambučių tinklo ir žinučių kokonu esate nepažeidžiami. Aplinkiniai negali prieš jus balsuoti, o jei ir mėgintų, tai nieko nekeistų.

Nesvarbu, kokioje vietoje būtumėte, kokie žmonės jus suptų ir ką jūs toje aplinkoje veiktumėte. Skirtumas tarp vienos ir kitos vietos, tarp jums matomų ir kūniškai pasiekiamų žmonių ir jums nematomų bei nepasiekiamų buvo panaikintas, paverstas niekiniu ir išnyko. Jūs esate vienintelis stabilus taškas judančių objektų visatoje ir toks yra (jūsų dėka, jūsų dėka!) jūsų pratėsimas – jūsų ryšiai. Tų ryšių neišardys ir tai, kad tie, su kuriais juos palaikote, juda. Ryšiai yra uolos judančiuose smėlynuose. Jūs galite jais pasikliauti, ir kai pasitikėsite jų tvirtumu, galėsite nesukti galvos dėl to, kokia purvina ir išdaviškiškai pažiugusi žemė po jūsų kojomis tuomet, kai skambinate, siunčiate žinutę arba jums atsakoma.

Neatsakėte į skambutį? Neatsiliepėte į žinutę? Nėra dėl ko jaudintis. Yra tiek daug telefonų jūsų sąrašė ir begalės žinučių, kurias galite suformuoti keliais mažyčiais mygtukais savo mažajame daikčiuke, kuris taip puikiai telpa jūsų rankose. Gerai pagalvojus (kai tam lieka laiko), visai nepanašu į tai, kad kada nors pasiek-

tumėte savo nešiojamo katalogo pabaigą ar išspausdintumėte visų įmanomų tipų žinutes. Visuomet yra daugiau ryšių, negu galima pasinaudoti, ir nebaisiai svarbu, kiek iš jų pasirodė trapūs ir trūkinėjantys. *Kiekvienas ryšys* gali būti trumpalaikis, bet jų *perteklius* neįveikiamas. Nemirtingojo tinklo amžinybėje galite jaustis nepažeidžiami jokio vieno, laikino ryšio nepašalinamo trapumo.

Tame tinkle visuomet galite rasti prieglobstį, kai jus supanti minia ima vesti iš proto. Kadangi savo kišenėje turite saugiai įtaisytą mobilių telefoną, jūs esate ne minioje, o buvimas kitapus yra narystės prašymas, priėmimo į tą minią sąlyga.

Pašaliečių minia, tiksliau pasakius, *spiečius*. Susibūrimas savarankiškų individų, kuriems laikytis kartu nereikalingas vadas, vyriausiasis, vedlys, agentas-provokatorius ar skundikas. Mobilus junginys, kuriame kiekvienas mobilus padalinys daro tą patį, bet atskirai. Padaliniai žengia koja kojon, tačiau neiširikiavę. Formai ištikima minia išstumia tuos, kurie išsiskiria, į nuošalę, arba juos sumindžioja – tačiau tik tokius padalinius spiečius toleruoja.

Mobilieji telefonai nesukūrė spiečiaus, nors jie padeda jį išaugoti. Spiečius laukė nokijų, eriksonų ir motorolų, pasirususių jam tarnauti. Jei spiečiaus nėra, kam reikalingi mobilieji telefonai?

nėra absoliuti ir sustingusi. Kategorijų logika neapėpina endeminio žmonių tarpusavio sąveikų margumyno ir netvarkingumo. Kiekvienas bandymas visiškai sutrukturinti palieka daug „nesurištų mazgų“ ir ginčytinų prasmių; kiekvienas iš jų palieka baltų dėmių, nepakankamai apibrėžtų sričių, dviprasmybių ir „niekieno“ teritorijų, neturinčių oficialių nuorodų ir žemėlapių. Visos tokios pastangų įvesti tvarką liekanos ir sudaro žmogiško spontaniškumo, eksperimentavimo ir savikūros valdas. Kad ir kaip ten būtų, *communitas* yra kiekvieno *societas* debesies rišamoji medžiaga, be kurios (jei tai būtų įmanoma) jis išsisklaidytų – *societas* suirtų iki pašaknų. Būtent *societas* su savo rutina ir *communitas* su savo anarchija *kartu*, nenoriai ir konfliktiškai bendradarbiaudami, sukuria skirtumą tarp tvarkos ir chaoso.

Uždavinį, kurio nepavyko įgyvendinti institucionalizacijai, pasitelkusiai prievartos priemonės, paliekama išspręsti spontaniškam žmonių išradingumui ką nors taisant ar užbaigiant. Kaip nurodė Bakuninas, kūrybiškumas, neteikdamas komforto, kurį duoda rutina, gali kliautis tik dviem žmonių sąvėbėmis – gebėjimu mąstyti ir polinkiu (ir drąsa) maištauti. Pritaikyti bet kurią iš šių dviejų sąvėbių yra rizikinga; ir, priešingai negu instituciškai įtvirtintos ir saugomos rutinos atveju, ne daug ką įmanoma padaryti, kad toji rizika sumažėtų, o ką jau kalbėti apie jos pašalinimą. *Communitas* (jos

neriekiėtų painioti su kontrvisuomenėmis, pretenduojančiomis į „bendruomenės“ vardą, tačiau puikiai išnaudojančiomis *societas* būdus ir priemones) tarpsta nežinomybės žemėje ir neišgyventų jokioje kitoje.

Communitas (o netiesiogiai ir *societas*) išlikimas ir gerovė priklauso nuo žmonių vaizduotės, išradingumo ir drąsos *laužyti* rutiną ir išmėginti *neišbandytus* būdus. Kitais žodžiais tariant, jie priklauso nuo žmonių sugebėjimo gyventi rizikuojant ir prisiimti atsakomybę už pasekmes. Būtent šios sąvėbės yra „moralinės ekonomikos“ atramos. Ši ekonomika – abipusis rūpinimasis, pagalba, gyvenimas *del* kito, žmonių išipareigojimų audinio pynimas, tarpžmogiškų saitų stiprinimas ir palaikymas, teisių pavertimas pareigomis, dalijamasis atsakomybe dėl visų laimės ir gerovės. Šios sąvėbės yra būtinos norint užkalti skyles ir sustabdyti tvaną, kuri sukėlė amžinai neįgyvendinamas užmojis struktūrinti.

Vartojimo rinkos jėgų įsiveržimas į *communitas*, moralinės ekonomikos valdas ir jų kolonizavimas yra baisiausias iš pavojų, gresiančių dabartinei žmonių bendrumo formai.

Pagrindiniai rinkos išpuolio taikiniai yra žmonės kaip *gamintojai*; visiškai užkariautoje ir kolonizuotoje žemėje gyventi bus leidžiama tik *homo consumers*. Pašklidusi bendrų gyvenimo sąlygų namudinė gamyba

bus sustabdyta ir demontuota. Gyvenimo formos ir jas remiančios partnerystės bus pasiekiamos tik kaip prekės. Tvarkos apsesta valstybė (rizikuodama) kovojo su anarchija, *communitas* prekinio ženklu, dėl jos keliamo pavojaus valdžia pagrįstai rutinai; pelno apsesta vartotojų rinka kovoja su ta pačia anarchija dėl jos nesuvaldomų produktyvių gebėjimų, taip pat dėl savarankiškumo potencialo, įtardama, kad ji tokią turi. Kadangi moralinei ekonomikai rinkos menkai reikia, pastarosios jėgos ir yra nukreiptos prieš ją.

Šiame kare griebiamasi dviejų strategijų.

Pirmiausia suprekinama kuo daugiau nuo rinkos nepriklausančios moralinės ekonomikos aspektu, kurie perdirbami į vartojimo aspektus.

Antra, visa, kas moralinėje *communitas* ekonomikoje priešinasi suprekinimui, laikoma esant nereikšminga vartotojų visuomenės klestėjimui, tad praranda vertę visuomenėje, kuri išmokyta matuoti vertybes valiuta ir tapatinti jas su kainos etikete, kurią turi visi parduodami ir perkami objektai bei paslaugos; galiausiai tai išstumtama iš visuomenės (ir, kaip tikimasi, individo) dėmesio lauko išmetant tai iš viešosios žmogaus geroves aiškinimų.

Dabartinio karo baigtis dar toli gražu neaiški, nors kol kas atrodo, kad tik viena šalis nuolatos puola, o kita beveik visados traukiasi. *Communitas* iš esmės prarado

savo pagrindą; kadaise jos kultivuotose žemėse dygsta faktorijos, tikėdamosi tapti parduotuvių alėjomis.

Kiekviename kare teritorijos praradimas yra didelė blogybė ir potencialiai pragaštingas pralaimėjimas, tačiau galiausiai kovos baigtį lemiantis veiksnys yra koviniai karių sugebėjimai. Lengviau atgauti prarastą teritoriją negu prarastą kovinę dvasį ir nykstantį tikėjimą pasipriešinimo tikslu ir galimybėmis. Būtent ant-rasis dalykas labiau nei kas kita pranašauja liūdną moralinės ekonomikos lemtį.

Esminė ir, ko gero, didžiausia rinkos išpuolio pergalė buvo palaipsnis (anaiptol ne galutinis ir ne baigtinis), bet atkaklus socialumo igūdžių niokojimas. Tarpasmeninių santykių srityje igūdžius praradę veikėjai vis dažniau pasijunta esą „mėgdžiotojai“ – jie veikia heteronomiškai, pagal atviras ar paslėptas instrukcijas, vadovaujasi noru sekti nuorodomis ir baiminasi nutolti nuo madingų modelių. Gundančią heteronomišką veikimo truką daugiausia lemia tai, kad kratomasi atsakomybės; kartu su pirkiniumi įsigyjamas autoritetingas receptas, kuris išlaisvina nuo reikalo atsakyti už neigiamus jo vartojimo rezultatus.

Socialumo igūdžių nykimą skatina ir spartina domiuojanti vartotojiško gyvenimo būdo įkvėpta tendencija laikyti kitus žmones vartojimo objektais ir vertinti juos pasitelkus tokių objektų modelį pagal tai, koki

malonumą jie teiks „pinigų vertos prekės“ požiūriu. Geriausi atveju kiti vertinami kaip iš esmės solidarios vartojimo veiklos draugijos nariai, vartojimo (daugumą) bičiuliai, kurių buvimas ir aktyvus dalyvavimas gali sustiprinti šiuos malonumus. Galiausiai tikroji kitų, kaip unikalių žmonių, vertė (taip pat ir domėjimasis jais dėl jų pačių ir to unikalaus) visiškai praklango iš akiračio. Žmonių solidarumas yra pirmoji vartotojų rinkos triumfo auka.

III. apie tai, kaip sunku mylėti savo artimą

Raginimas „mylėti savo artimą kaip patį save“, sako Freudas veikalė *Civilizacija ir ja nepatenkintieji*¹, yra vienas pamatinių civilizuoto gyvenimo priesakų. Jis taip pat labiausiai prieštarauja argumentui, kurį pripažįsta civilizacija, – savanaudiškam interesui ir laimės siekiui. Pamatinių civilizacijos priesaką galima suvokti kaip „prasmingą“, priimtina ir praktikuotina tik tuo atveju, jei pasiduodame teologiniam įtikinėjimui *credere quia absurdum* – tikėk, nes tai absurdas.

Iš tiesų pakanka pateikti klausimą „o kodėl turėčiau taip elgtis? Kokia man iš to nauda?“, kad pajustum reikalavimo mylėti savo artimą absurdiškumą – mylėti bet koki artimą tik todėl, kad šis – artimas. Jei ką nors myliu, jis ar ji turi vieną ar kitą nusipelnyti meilės... „Jie to nusipelno, jeigu visais atžvilgiais yra panašūs į mane, kad gebėčiau mylėti save juose; jie to nusipelno, jeigu yra daug tobulesni už mane ir juose galiu mylėti savojo „aš“ idealą... Tačiau jei artimas man svetimas ir jei jis negali manęs patraukti savo verte ar būti reikšmingas mano

¹ Sigmund Freud, *Civilization and its Discontents* (1930). Žr. Jameso Strachey'aus standartinį leidimą, 1961.

karčiu, anaip tol ne saulėtu pasaulio paveikslu, kurį nutapė rusų emigrantas ir Sorbonos filosofas Levas Šestovas: „*Homo homini lupus* yra viena tvičiausių amžinos moralės maksimų. Kiekviename iš artimųjų bijomės vilko... Esame tokie vargšai, tokie silpni, taip lengvai sutrypiami ir sunaikinami! Kaip nebijoti! Visur matome pavojus ir tik pavojus...“³ Jie primygtinai teigtų tai, ką teigė Šestovas, o Didžiojo Brolio šou pakylėjo iki sveiko proto rango – neva šis pasaulis kietas ir skirtas kietuoliams: pasaulis individų, paliktų kliautis jų pačių klatingumu, mėginančių pranokti kitą ir jį įveikti. Susitikus svetimą, pirmiausia reikia budrumo, ir nieko daugiau, išskyrus budrumą. Eiti kartu, stovėti pečius į pečių ir dirbti komandose yra didžiai prasminga tik tol, kol padeda pačiam iškovoti aukštyn; tai nebentka jokios prasmės, kai tik nebeduoda naudos ar duoda jos mažiau, negu duotų pareigų ir išpareigojimų atsisakymas.

Jaunimui, augančiam ir bręstančiam amžių sandūroje, taip pat atrodytų pažįstamas, galbūt net savaime suprantamas dalykas būtų Anthony Giddenso pateiktas „grynojo santykio“ apibūdinimas⁴.

³ Leon Shestov, „All things are perishable“, in *A Shestov Anthology*, ed. Bernard Martin (Ohio State University Press, 1970), p. 70.

⁴ Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies* (Polity, 1992), p. 58, 137.

„Grynasis santykis“ šiandieną yra vyraujanti žmonių buvimo kartu forma. Jis užmezgamas dėl to, „ką gali duoti kiekvienas asmuo“ ir „trunka tik tol, kol abi pusės mano, kad jis kiekvienai iš jų teikia pakankamą pasitenkinimą“.

Dabartinis „grynasis santykis“, pasak Giddenso apibrėžimo, yra

ne „natūrali būseną“, kaip kadaise vedybos, kurių tvaramas nekelia abejonių, išskyrus tam tikras ekstremalias aplinkybes. Grynajam santykiui būdinga tai, kad jį panorėjęs gali nutraukti bet kuris partneris bet kuriuo metu. Tam, kad santykis būtų ilgalaikis, reikalingas išpareigojimas, tačiau kiekvienas, išpareigojantis be išlygų, rizikuojama smarkiai susižeisti ateityje, jei santykis iširs.

Išpareigojimas kitam asmeniui ar asmenims, ypač besąlygiškas ir „kol mirtis mus išskirs“, kai išpareigojama būti kartu džiaugsme ir varge, turte ir skurde, vis labiau darosi panašus į spąstus, kurių dera vengti bet kokia kaina.

Tai, kas jaunimui patinka, jie vadina „cool“. Vykęs žodis: kad ir kokiais kitais bruožais pasižymėtų žmonių veiksmai ir santykiai, būtent santykiams negalima leisti sušilti ir likti šiltiems; jie yra OK tol, kol jie yra cool, o būti cool reiškia būti OK. Jei žinai, kad partneris gali bet kuriuo momentu pasirinkti ką nors kitą tavo sutikimu arba be jo (kai tik supranta, kad tu, jo malonumo šaltinis, išikvojai savo potencialą, nežadi naujų džiaugsmų

ar tiesiog žolė kitapus tvoros atrodė žalesnė), investuoti jausmus į dabartinius santykius visuomet rizikinga. Investuoti stiprius jausmus į jūsų partnerystę ir prisiekti ištikimybę reiškia didžiulę riziką: tampa *priklausomas* nuo savo partnerio (nors, leiskite pažymėti, priklausomybė, dabar sparciai tampanti niekinamu terminu, yra tai, ką reiškia moralinė atsakomybė Kitam, – tiek Løgstrupo, tiek Levino požiūriu).

Norėdami pabarstyti jūsų žaizdą druska, pridurkime, jog jūsų priklausomybė dėl santykių „grynumo“ gali nebūti ir neprivalo būti abipusė. Tad jūs esate prisirišęs, tačiau jūsų partneris yra laisvas ir nėra jokio ryšio, kuris, susaistydamas jus, išlaikytų ir partnerį. Plačiau paplitęs, iš tikrųjų banalybė tapęs suvokimas, kad visi santykiai yra „gryni“ (t. y. trapūs, irstantys, trunkantys tik tol, kol yra patogūs, tad visuomet – „iki kito perspėjimo“), nėra ta dirva, kurioje galėtų vesti pasitikėjimas.

Laisvos ir greitai atšaukiamos partnerystės pakeitė „kol mirtis mus išskirs“ modeliu paremtą asmeninę sąjungą, kuri, kad ir kas būtų, vis dar laikėsi (net jeigu įskilimų skaičius gausėjo) tuo metu, kai Løgstrupas užrašė savo tikėjamą pasitikėjimo „natūralumą“ ir „nors malumų“ ir paskelbė nuosprendį, jog pasitikėjimo *suspendavimas* ar *atmetimas*, o ne jo *besąlygiškumas* ir *spontaniškumas*, yra išimtis, kurios priklauso nuo ypatingų sąlygų ir reikalingos paaiskinti.

Asmeninių santykių trapumas, silpnumas ir pažeidžiamumas yra ne vieninteliai dabartinio gyvenimo bruožai, pakertantys pasitikėjimą Løgstrupo prielaidomis. Beprecedentinis nepastovumas, trapumas ir praedimamas (pagarsėjęs lankstumas) būdingas visų rūšių socialiniams saitams, kurie dar prieš kelias dešimtis metų buvo tvirti ir patikimi rėmai, kuriuose galėjo būti saugiai audžiami žmonių santykiai. Ypač didelę, netgi esminę įtaką tai padarė darbo ir profesiniams santykiams. Kai igūdžių paklausa nyksta sparčiau, nei reikia laiko jų igrity ir juos išbulinti, kai išsilavinimo įrodymų vertė per metus nukrinta žemiau už jo įgijimo kainą ar netgi tampa „nuostolinga akcija“ gerokai anksčiau, nei baigiasi tariamai visą gyvenimą trunkantis jo „pardavimo laikas“, kai beveik be jokio perspėjimo dingsta darbo vietos, o gyvenimo kryptis darosi vis trumpėjančių projektų serijomis, gyvenimo perspektyvos vis labiau primena atsitiktinius greitų raketų vingiavimus taikantis į išsprunkančius efemeriskus ir judrius taikinius, negu iš anksto numatytas ir apskaičiuotas balistinių raketų trajektorijas.

Panašu, kad šiandienos pasaulis rezga samokslą prieš pasitikėjimą.

Pasitikėjimas, kaip teigia Knudas Løgstrupas, gali būti natūralus „suverenios išraiškos“ proveržis, tačiau kartą